

deo probabilitatem hujus propositionis, *causae ejusmodi contagionum epidemicarum certe earum, quae definitis suis plagis lente serpunt, sunt continentes & extraordinarii halitus terrae, quorum ambulatorium principium subterraneum infra superficiem terrae per suas sibi convenientes plagas se serpendo, directione quasi horizontali, propagat & inter propagandum continenter sursum balat.* Et ecce huic cognitioni inest illa, quae agitur; *propagatio serpentis longe lateque luis epidemicae non fit vehiculo aëris supra superficiem terrae.* Quidquid quoquo modo hic possit interpellari, apparet, unoquoque gradu progressionis non plus impugnari posse, quam unam consequentiam.

CAPVT III.

IN QVIBVS REBVS PERFECTIO COGNITIONVM SIT POSITA.

Proleg. **H**ucusque ostendimus, quomodo cognitiones in animis hominum oriuntur. Sequitur altera pars argumenti, in qua agendum, in quibus rebus posita sit perfectio cognitionum. Ac primum quidem duae sunt perfectionis picturae partes, *subtilitas* repraesentans iusta quantitate figura & situ, quoad fieri potest, exiguas minutatim partes, & *convenientia* singularum linearum & punctorum cum exemplo, quod est in re. Tertia pars perfectionis picturae accederet, si qua simul alia
tabula

tabula posset repraesentare rationes convenientiae v. g. quomodo pictor fide dignus eam picturam pinxerit ad exemplum rei. Quoniam similiter sunt tres perfectionis cognitionum partes, *distinctio, veritas & certitudo*; in antecessum earum quidem partium notiones explicandae sunt.

Articulus I.

De distinctiöne cognitionum.

§. 322. Omnis res, de qua aliquid praedicatur aut cogitatur, necessario habet vim, habilitatem aut fundamentum aliquod, per quod haec vel illa res, quae praedicatur de ipsa, ad ipsam pertinere possit. E. g. esto cognitio, *Petrus est doctus*: sane oportet in Petro esse fundamentum aliquod, per quod doctrina ad eum pertinere possit.

Not. Eadem est ratio propositionum aut cognitionum negantium, quia negatio cum praedicato suo semper potest considerari ut conflata in unam: v. g. Si cognosco, *Petrum non esse doctum*, oportet in Petro esse fundamentum aliquod, per quod possit *non doctus* esse.

§. 323. Vis illa aut fundamentum illud, quod habet subjectum ad praedicatum dicitur ratio, atque si vis illa est plena nec vim aliam sociam aut subiectam desiderat, dicitur *ratio sufficiens*; sin secus, *ratio non sufficiens*. v. g. *Massa corporis quinque librarum gravitate vincit levem plumam*. In hac cognitione apparet in subjecto esse vim plenam ad praedicatum. Itaque

que dicimus, in massa corporis quinque librarum esse rationem sufficientem, cur gravitate ea vincat levem plumam. Sin cogito; *Massa corporis quinque librarum occidit hominem*; apparet in subiecto vim plenam ad praedicatum non esse, sed desiderare res concurrentes conjunctas aut subjunctas. Fieret vero rursus vis subiecti plena aut saltem plenior, si concurrentibus rebus additis cogitarem aut diceremus: *Massa plumbi quinque librarum, excussa pulvere pyrio ex tormento directo in nudam frontem hominis, occidit hominem*. Tum quoque rursus diceremus, in massa plumbi quinque librarum excussa &c. contineri rationem sufficientem, cur homo occisus sit.

Res illas extra subiectum, in quibus inest vis illa socia aut subiuncta, & quae, si concurrat cum vi illa, quae inest in subiecto, plenitudinem rationis sufficientis adfert, nominare liceat *complementa* subiecti aut rationis sufficientis, qualia in exemplo penultimo *pulvis pyrius, excussio* &c.

§. 324. Quemadmodum experientia docet: sunt res, quae eius rei, quae de iis praedicantur, rationem sufficientem in se habent: sunt quoque, quae sui praedicati rationem sufficientem non habeant, sed tantum rationis illius sufficientis partem: Nullae vero sunt res, quae ad praedicatum rationis sufficientis partem plane nullam habeant. v. g. Si cogito, *fur auferit*

fert aut abstulit aliquando rem alienam clam; fur rationem sufficientem praedicati in se continebit, quia in ipsa notione furis id praedicatum jam continetur. At si dixerò, *fur compilavit domum Fabii*, in fure tantum erit pars rationis sufficientis; quia fundamentum ejus determinati furti, cujus fundamenti pars est in fure, debet habere rationes concurrentes, v. g. in Fabio, rebus & domo Fabii, aliisque rebus, quae furem ipso illo tempore eo direxerint & juverint. Rursus si cogito: *res aliqua est furto ablata*, certe res aliqua, in quantum tantum ut res aliqua cogitatur, continet in se exiguam sane partem rationis sufficientis, attamen partem: quandoquidem nisi *res* fuerit, habilis furto non fuerit.

§. 325. Sicut nulla res est, quae non habeat saltem partem aliquam rationis sufficientis sui praedicati, ita quoque nulla est res inter eas, quae continent tantum partem rationis sufficientis praedicati, quae non utique tantum complementi ex aliis rebus nanciscatur, quantum ad plenitudinem rationis sufficientis satis sit: v. g. si dico, *Titius accepto vulnere mortuus est*, Titius certe partem tantum rationis sufficientis illius generis mortis in se habuit: quare non potest vulnere mortuus esse, nisi res conjunctae & subjunctae v. g. impotentia, negotium, rixae cum homine impetuoso, aliaeque rationes loci & temporis accesserint, justa quantitate iustoque

stoque modo. Aut esto e. g. cognitio: *Plinius major Stabias per causam ardentis Vesuvii perit.* Quoniam ex eo, quod hic Vir Plinius Major fuit, per se non sequitur, ut prope Vesuvium perierit, est in hoc Plinio tantum pars rationis sufficientis huius interitus. Accedunt ergo complementa, ut quia praefectus classi erat, rerum naturalium curiosissimus, ad pericula audacior atque Pomponiano amicissimus, Stabias peteret, ut pestiferum halitum hauriret, atque id pectore aut stomacho iam ex longiore valetudine imbecilliore &c. Quae omnes partes rationis sufficientis inter se sunt aut coniunctae, aut subiunctae.

§. 326. Supra diximus, in cognitionibus contagionem in animo semper esse mutuam, ita, ut & subiectum contagionem habeat ad praedicatum, & praedicatum ad subiectum. Ante omnia hoc idem locum obtinet in ipsa re, quam cognitiones repraesentare debent. Nimirum quemadmodum res, de qua aliquid praedicatur, rationem sufficientem vel partem rationis sufficientis in se continet eius rei, quae de ea praedicatur: ita quoque nulla est res, quae praedicatur de re, quae non rationem sufficientem aut partem rationis sufficientis in se contineat eius rei, de qua ipsa praedicatur.

§. 327. Si res illas, quae praedicantur de alia re, tales consideres, quales determinatae re ipsa sunt; omnes res, quae praedicantur de
alia

alia re sunt perinde determinatae & ab omnibus aliis distinctae, ac ea res, de qua ipsae praedicantur, & quidem ita, ut de nulla alia re possint praedicari, quam de una illa re, de qua vere praedicantur. E. g. esto cognitio: *Titius est vulnere mortuus*. Sane notio quidem *vulnere mortuus* ad multo plures pertinet, quam ad Titium; at in ipsa re illud genus mortis Titii ita est determinatum rationibus loci & temporis aliorumque adjunctorum, ut illud genus mortis ad solum Titium necessario pertineat.

§. 328. In rebus naturalibus nihil fit per saltum, h. e. per intervalla plane inania, sed continente & ordinata partium serie. Quare etiam ratio sufficiens, quae vel cujus pars in subjecto ad praedicatum est, suam quoque continentem & ordinatam partium seriem habet, tam ratione loci, quam temporis, h. e. ut partes rationis sufficientis, aliae aliis conjunctae & subjunctae, uno tenore sive filo usque ad praedicatum pertineant: v. g. si evenit, ut Titius vulnere mortuus sit; necesse est, ut partes rationis sufficientis in Petro, & supplementa rationis sufficientis in causis conjunctis, v. g. animus impetuofus, occasio rixae &c. suo ordine concurrerint; inde continenti causarum subjunctarum & effectorum filo sese usque ad praedicatum determinatae illius mortis produxerint.

§. 329. A rebus cognoscendis nunc abeundum ad cognitiones ipsas, quae sunt in animo.

O

Quod

Quod in rebus locum obtinet, hoc pro natura notionum, res repræsentantium, in cognitionibus est. Sunt ergo in cognitionibus vel subiecta, quæ rationem sufficientem prædicati in se continent, sicut, si dico, *cera potest liquefcere*; vel subiecta, quæ tantum ejus rationis sufficientis partem in se continent, sicut, si dico, *cera illa est liquefacta*. Complementa enim rationis sufficientis, cur cera liquida sit, existunt in propinquo calore. Aut esto cognitio: *Aestiva altitudo Solis fert, captâ ratione per summam universi temporis, insignem calorem*. In aestiva altitudine Solis est pars rationis sufficientis. Complementum generaliter est in globi terrarum ad Solem situ, qui aestate is est, ut sensim sublata aëris aequilibrata, propter hemisphaerii borealis majorem calorem, per summam universi temporis, plus austri aut austro viciniore venti spirare debeant, quam hyeme, cum causæ contrariae locum obtinent. Hoc dicimus: Ratio sufficiens vel inest in solo subiecto, vel dispersa est per subiectum & complementa ejus.

§. 330. Sunt quamplurimæ cognitiones, quarum ratio sufficiens à nobis particulatim non cognoscitur: id quod necesse est fieri, si notiones singulae sunt confusæ, v. g. si dico; *carnis potest latrare*; *magnes attrahit propinquum ferrum*. Magnes quidem continet in se rationem sufficientem ejus attractionis. At hanc
ratio-

rationem sufficientem particulatim non cognosco.

§. 331. Ratio sufficiens, siue insit in solo subjecto, siue simul dispersa sit per complementa, consideretur, ut ratio una, ejusque notio, ut una notio. Cognitionem, cujus rationem sufficientem, siue solo subjecto comprehensam, siue simul per complementa dispersam, minutatim per partes, h. e. distinctius cognosco, nominamus *cognitionem distinctam*, item si non nisi ratiocinando acquiritur, *philosophicam*, quae eadem *mathematica* evadit, si cognosco, quantum omnino singulae partes ad plenitudinem rationis sufficientis conferant, v. g. *pondus centenarium vincit repugnantiam ponderis nonagenarii*: nam hic partes ponderum clare cognoscuntur una cum quantitate. Aut esto pro exemplo superior cognitio, *Plinius Major per causam ardentis Vesuvii periit*. Cognitio haec distincta & simul instar mathematicae esset, si cognoscerem, quantum omnino & antecedens valetudo pectoris & haustus vaporis &c. ad mortem inferendam contulerint.

§. 332. Apparet igitur, quanti ad distinctam cognitionem interit, habere distinctas notiones subjecti & praedicati.

§. 333. Quoniam infinitae sunt res, quarum, vel natura, vel longinquitas, vel vastitas, vel partium aut notarum subtilitas facit, ut earum notiones nullo modo distinctae reddi possint;

consequitur, ut & cognitiones sint, ad quarum perfectam distinctionem via insuperabilibus obstructa difficultatibus & prorsus impenetrabilis est.

§. 334. Consequitur quoque, ut cognitiones distinctae, utpote quae sunt similes sua ratione picturis, lineamenta minutatim repraesentantibus, ratione suae distinctionis infinitos habere possint gradus, eoque plures, quo singulae notiones sunt minus universales, hoc est notionibus singularibus individuorum propiores. Sicuti & id notandum, cognitionem philosophicam saepe non eam dici, quae, repraesentans rationem sufficientem per partes, docto cum vulgo communis est, sed eam quae est supra sortem vulgi. Magnum aliquando & philosophicum est ibi tantum magnum & philosophicum, ubi eminet, magnitudinem & honorificentiam philosophici nominis comparatione tolente aut deprimente.

§. 335. Cognitionis una distincta sunt cognitiones plures, quoniam notio cum una nota cogitata jam cognitionem, h. e. propositionem facit. Cognitionis vero philosophica, si ad individua accedit, & ut omnibus numeris absoluta consideratur, constat cognitionibus innumeris.

§. 336. Facultas distinctius res cognoscendi dicitur mentis *acumen* & *perspicientia*,

tia, aperta iterum metaphora ex oculis & visu (*).

Articulus II.

De Veritate.

Proleg. Cartesius in clara atque distincta rei cognitione ponebat omne criterium veritatis, quasi non existere possint distinctissima mendacia & fabulae ad speciem rationis sufficientis & similitudinis veri effectae. Quemadmodum tabula subtilissima lineamenta & ordinatissimas rerum partes repraesentare potest, non tamen repraesentans ipsas illas subtiles partes ad exemplum alicujus veritatis: ita nec veritas posita esse potest in sola cognitionum distinctione. Verum quidem est, quo cognitio est distinctior, eo eam plura criteria continere posse, at criteria non modo veritatis, sed & aliquando falsitatis. Sin dicas, cognitionem distinctam esse cognitionem rationis sufficientis; cognitionem vero rationis sufficientis non fallere; hoc tenendum est; utique qui rationem sufficientem ejusque partes NB. *veras* cognoscit, eum habere criterium veritatis absolutum, at cum hoc pacto in orbem recidat quaestio, an cognitio partium rationis sufficientis vera sit, manet, cognitionem distinctam atque veritatem esse res diversas.

§. 337. In genere convenientia inter rem repraesentantem & rem repraesentatam dicitur *Veritas*.

O 3

Con-

(*) De ejus acuminis natura, diversitate atque diversitatis causis & effectis infra.

Convenientia rei alicujus cum notione illa, quam vel per se, vel per vocabula aut signa excitat aut excitare debet, est veritas, quae ex disciplina, quae in hoc genere veritatis versatur, dicitur *veritas Metaphysica*: sicuti aurum metaphysice verum aurum est, quod convenit cum notione auri, quae est in animis nostris, in oppositione ad aurum pictum aut rem solidam, quae speciem tantum auri habet.

Convenientia sermonis nostri aut aliorum signorum, cogitationes significantium, cum cogitationibus nostris, est veritas, quae dicitur *veritas Ethica*, v. g. si quis per somnium, somniato thesauro, clamet, *dives factus sum*; loquitur enim ille, ut sentit & cogitat: nam hujusmodi exemplum volumus ponere, ut appareret, ab hoc genere veritatis veritatem Logicam posse abesse.

Convenientia cognitionum nostrarum & cogitationum, simul etiam sermonis cum ipsis exemplis rerum, dicitur *veritas Logica*, qualis est, si quis cogitat aut dicit, *bis bina sunt quatuor*; *Sol per vices oritur & occidit*; cogitat enim & loquitur, ut res est.

§. 338. Veritas aut falsitas Logica certa ratione etiam pertinet ad notiones solitarias, quales dicimus illas, de quibus nihil data opera praedicatur; v. g. ad *notionem elephanti, vituli marini*. Nam falsa erit notio vituli marini, si ea vitulum marinum mihi repraesentat, ut vitulum

lum fere vaccae terrestres. Attamen notio solitaria non potest vera aut falsa cogitari, quin eo ipso sese societ, h. e. fiat cognitio sive propositio. Notio quaeque est quali imago. Si quaeritur an imago pictoris sit vera, semper implicita quaestio est, utrum haec vel illa lineamenta ad exemplum rei repraesentandae adsint an absint. Similiter si notio aliqua dicitur, v. g. esse falsa, hoc dicitur, esse aliquod quasi lineamentum, aliquam notam, quam oporteret vel adesse, vel abesse. Ergo eo ipso, quod de veritate notionis solitariae cogitatur, statim notio abit in cognitionem.

§. 339. Cognitiones sunt vel authenticae, vel deductae, §. 145. Cognitionibus authenticis Θεοπνεύσις veritas hoc est convenientia cum exemplo rei adnascitur eo ipso, quod informatio à Deo profecta est.

§. 340. Quoniam cognitiones authenticae reliquarum rerum extra nos informationem habent profectam ex ipsis exemplis per sensus; veritas cognitionibus authenticis naturalibus rerum extra nos adnascitur eo ipso, quod ex ipsis exemplis, iustis intermediis vehiculis, per sana sensuum organa, in sanum animum informatae sunt.

§. 341. In cognitionibus earum rerum, quae sunt vel fiunt intra animum, cum sensuum organa corporea hic nihil negotii habeant, vicem omnem sola sustinet conscientia; utpote

quae ad perceptiones & cogitationes fere idem est, quod perceptio est ad res externas.

§. 342. In informatione cognitionum naturalium, res sensibus subductas repraesentantium, duae res aguntur: Altera est, ut notae sive signa, quae res sensibus subducta à se ad sensus nostros emittit, sensibus recte percipiatur. Altera est, ut notio ejus perceptae rei contagionem nanciscatur ad notiones, rem sensibus subductam repraesentantes. Itaque cognitionibus rerum, sensibus subductarum, veritas adnascitur, primo, si nota illa sive signum, quod sensibus subiectum fuit, recte sensibus perceptum sit: deinde si quoque contagio, quam notiones perceptae ad notiones, rem sensibus subductam repraesentantes, habent, iusta est: v. g. cognitioni huic, *Fabium pudet*, veritas adnata est primo, si rubor ejus faciei recte oculis perceptus est, deinde, si quoque iusta est contagio, quam notio ruboris ad notionem pudoris in animo meo habet (*).

§. 343. Quoniam in informatione cognitionum res sensibus subductas repraesentantium primum id agitur, ut nota sive signum, quod sensibus proxime subiectum fuit, recte perceptum sit, in hac parte idem locum obtinet, quod dictum fuit, §. 340. Nimirum si veritas cogni-
tio-

(*) Apparet hic idem dici, ac si dicimus, in veritate cognitionis rem verti in duabus praemissis.

tionibus his adnasci debet, necesse est, ut notiones notarum aut signorum, quae sensibus directo subjecta fuerunt, ex ipsis signis, iustis intermediis instrumentis aut vehiculis per sana sensuum organa in sanum animum informatae sint: sicuti, si huic cognitioni, *Fabium pudet*, veritas agnata est, necesse est, ut ne ruborem ejus faciei oculis fallentibus, aut v. g. per vitrum, infuscatum minio, viderim. Aut si pro signis est sermo, necesse est, ut recte perceperim sonos vocabulorum & verborum.

§. 344. Quod ad contagionem attinet: Notiones notarum aut signorum non possunt excitare destinatam suam cognitionem rei sensibus subductae; nisi notiones illarum notarum aut signorum inciderint eis ταυτότητα alicujus notionis, quae jam ex experientia perceptionis paratam contagionem habeat ad aliam notionem, §. 234. Itaque quoniam contagio quidem nascitur ex experientia propositionum singularium;abilitas vero ad accipiendam substitutionem notionis novae subrepticiae, ex inducta per abstractionem ex ejusmodi propositionibus singularibus propositione universalis; consequitur, ut ex parte contagionis cognitionibus rerum sensibus subductarum veritas adnascatur, si experientia cognitionum singularium justa est, & ad inducendam propositionis universalitatem, abstractio recte fit: sicuti, v. g. huic cognitioni, *Fabium pudet*, ex hac parte veritas

adnata est, si per experientiam, ex me & aliis captam, satis multas cognitiones singulares collegi, ut abstrahendo inducere propositionem universalem possim: *Quicumque in hac illa rerum conditione rubent, eos omnes pudet.*

Not. De dijudicanda veritate hic nondum agitur.

§. 345. Si vicem notarum sive signorum sermo veracis testis obtinet, ex duplici contagione cognitionibus veritas adnasci debet.

Primo; quoniam similiter notiones perceptorum sonorum justam suam contagionem habere ad notiones suarum rerum debent, consequitur eadem ratione per se, ut cognitionibus veritas adnasci non possit, nisi potestas & sententia verborum recte intelligatur, h. e. nisi quis satis peritus linguae sit.

§. 346. Notiones, sociatae per sermonem per se nondum magis exhibent cognitiones, rem quasi existentem repraesentantes, quam notiones sociatae, quas informavit temeraria pictura, aut libido fingendi. Quare nova contagione opus est: vide §. 223. Itaque veritas cognitionibus non adnascitur, nisi cognitiones informatae sint sermone iusti testis.

§. 347. Distinctissima quaeque cognitio repraesentat res cognitae per partes, hoc est per numerabiles notas, essentialia aut attributa propria. Itaque veritas distinctae cognitiones involvit convenientiam notionum singularum notarum

tarum cum notis ipsis. Quoniam hae verae notae sub numero sunt, & suo vario numero cum vario numero falsarum notarum possunt mixtae esse, proinde quoque diversitati graduum subjectae sunt, consequitur, ut quoque ratione totius cognitionis veritas possit habere innumeros gradus & partes: Proverbium enim illud non contra rei naturam est, quo quondam dicitur absolvisse Regina Galliae certam quandam dominam, conquerentem de facta sibi à quadam Matrona exprobratione, se ex quodam quinque aut sex liberorum matrem factam: *esse ejus, quod rumor fert, ut plurimum dimidiam tantum partem veram.*

Articulus III.

De Certitudine.

§. 348. Sensus veritatis (die Empfindung der Wahrheit) dicitur, vulgato in linguam latinam vocabulo, *certitudo* (*).

Not. *Sentire, percipere, cogitare, intelligere se sentire, percipere, cogitare, intelligere aut se sensisse, percepisse &c.*
est

(*) *Certi* non modo dicimur nos, cum conscii sumus veritatis, sed & *certa* dicitur ipsa res, cum ea ad adferendum sensum veritatis evidens & perspicua est; ita, ut certitudo possit cogitari & in animo & in re. Quare cum notio conscientiae veritatis conjuncta per se sit cum notione *evidentiae, perspicuitatis, aut evidentiae veritatis*, antiqui his vocabulis quoque usi sunt toties, quoties significandus fuit sensus veritatis in animo.

est *consciūm esse*. Ipsa illa facultas dicitur *conscientia*; quae quasi est interior intellectus & versatur proxime in illis, quae sunt aut fiunt intra animum. Itaque cum quoque sensus veritatis sit sensus aut intellectio eorum, quae intra animum sunt, certitudinem quoque dicere licebit *conscientiam veritatis*, v. g. tum dicar certus esse, Titium phthisi moriturum, cum conscius sum, id esse verum.

§. 349. Si rem sensibus directo cognovimus, fieri non potuit, quin conscientiae observata fuerit ipsa sensuum perceptio, ita, ut cognitio modi perceptionis sit tanquam cognitio annexa. Sed & diximus §. 232. neque ullam nobis esse humanam cognitionem rei sensibus subductae, cujus informatio non continente renore, tanquam continente filo, ad ipsam usque rem cognoscendam pertineat: hujus filii quasi duas esse partes: alteram, quae a sensibus ducitur ad rei cognoscendae absentis notam, alteram, quae ducatur à nota illa ad rem cognoscendam. Quemadmodum prior pars lineae illius, sensibus subjecta, ita quoque altera pars, quae sensibus non subjecta est, sensibus cognoscitur. Sed cum haec posterior pars non ipsa possit sensibus subjici, processus ille cognoscitur ex similitudine & identitate aliorum processuum, sensibus subjectorum, qui fuerint similes; videlicet ope factae abstractionis & inde formarum propositionum universalium. Diximus quoque rem aliquam cognoscendam à se saepe
emit

emittere notas, non unam, sed plures, quarum hoc pacto processus est ratio eadem. Itaque cum in animo nostro informatur aliqua cognitio, tenerae perceptioni conscientiae non modo simpliciter obversatur cognitio illa, quae agitur, sed & cognitionis illius genesis, ejusve geneleos partes, tum ceterae conditiones & modi, quibus ea in animo orta, aut deinde confirmata est, & quidem tanquam totidem cognitiones adnatae & annexae; h. e. obversatur conscientiae ratione prioris partis filii experientia ad propositiones singulares capta, & inde per abstractionem facta propositio universalis. Esto cognitio, *Petrus mortuus est*. Esto cognitio adnata & pars prior filii illius, quae a sensibus ducta usque ad notam sensibus subjectam pertinet: *vidi Petrum duobus abhinc annis desperata phthisi cum gravissimis symptomatibus laborantem*. Cognitio altera adnata ad ducendam partem posteriorem filii illius, quae à nota sensibus subjecta usque ad rem cognoscendam absentem pertinet, est orta per inductionem sive abstractionem ex his, *hic, ille, iste &c.* propositio universalis, *OMNES, eo modo laborantes, brevi tempore consumiti fuerunt*.

Habet igitur unaquaeque cognitio suas cognitiones annexas, quas & cognatas sive agnatas possimus dicere, repraesentantes cognitionis ejus, quae agitur, genesis & incrementum, ejusve geneleos & confirmationis modum.

§. 350. Hae cognitioni alicui adnatae cognitiones, repraesentantes naturam aut attributa, ceterasve conditiones notionum, cum considerantur ut fundamenta conscientiae veritatis, dicuntur *rationes, argumenta, notae veritatis*.

§. 351. Ratio veritatis in animis nostris, fere nunquam est plane simplex, sed ita constare solet rationibus pluribus simplicioribus, ut etiam rationes illae simpliciores aliae atque aliae porro simplicioribus possint constare.

(a) In duas vero abire solent summas, quarum alteram repraesentat in syllogismis propositio major, alteram propositio minor.

§. 352. Itaque rationes veritatis suam quaeque habent ad certitudinem vim determinatam.

§. 353. Eam vim determinatam nominabimus metaphora fere omnibus linguis vulgari, *pondus, aut momenta veritatis*. Huc pertinent phrasae *deliberare de aliqua re*, verbum sine dubio ex *libra* factum, *judicii lance aliquid ponderare, trutinare*, denique verbum quoque ponderationis *examinare* (a).

(a) Ciceronianae locutiones sunt; *res paribus examinara ponderibus*, item illud libro I. de nat. Deor. *Nonnam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quaerenda sunt*. Rationes enim sunt quidem quasi suffragia, sed ita, ut non numerentur ea, sed ponderentur.

§. 354. Pondera rationis veritatis cognoscuntur ab intellectu conscio, sed perinde confusius aut distinctius, ut ipsa cognitio rationis est confusior aut distinctior. Est cognitio: *praestat in republica, propter abundantiam annonae & mercium, merces esse vili pretio, quam propter abundantiam pecuniae merces magno pretio.* Est ratio; *ideo praestat id, quod nummi sunt propter merces; non merces propter nummos.* Hic notiones cognitionis sunt confusae, & proinde ratio probandae veritatis quoque confusa, quia nec mercium genera, in quantum vel ad necessitatem, vel ad jucunditatem & voluptatem, vel ad avertenda mala &c. destinatae sunt; nec horum generum, si mixta sunt, proportio, nec proportio, quam bonitas bonorum necessariorum habet ad bonitatem bonorum jucundorum aut voluptariorum; nec mercium qualitas, in quantum eae, si abundant, pro divitiis conservari, & ad jucunditatem varietatis vitae, si usus est, cum aliis permutari possunt; nec pretiorum quantitas, nec natura illius salutis, quam verbum *praestat* indicare debet, &c. determinata sunt. Itaque consequitur, ut quoque pondus hujus rationis nonnisi confuse aestimari possit.

§. 355. Facultatem aestimandi pondera five momenta rationum veritatis nominabimus *ensionem intelligentiae* (a).

(a) Cum

(a) Cum oculi aestimant mensuram aut pondus rei, par-
tibus ad visum confusis, ea ratiocinatio dicitur *ratio*
oculis capta; (eine Rechnung nach dem Augenmaas.)
Cicero vero, cum quoque animo ejusmodi ratiocina-
tionem arithmetica vult tribuere, in Orat. cap. 53.
Aures inquit, vel animus aurium nuncio naturalem in se
continet vocum omnium mensuram. Itaque nos pro-
pter ambiguitatem vocabuli *rationis*, aestimationem
eam, quando intellectus pondera rationis verita-
tis per summas mentione quasi ophthalmica aesti-
mat, nominabimus *mentionem intelligentiae*, (Ver-
standsmass.)

§. 356. Innumerae cognitiones, praefertim eae, quae non sunt authenticae, ita sunt comparatae, ut non modo ipsae, sed & earum oppositae suas utraque habeant rationes, sive notas quantulascunque veritatis, quo fit, ut se intellectui repraesentent rationes binae inter se adversariae, & quasi pondera inter se repugnancia. E. g. esto cognitio, *Orestes tenetur crimine & poena parricidii.* Ejus contradictoria est; *Orestes non tenetur.* Utraque habent suas rationes: illa superior hanc; *Orestes interfecit confessus matrem, quae sine tetro parricidii crimine à filio interfici non potuit:* haec posterior hanc rationem; *Orestes jure interfecit matrem, quod ea per adulterium innocentem atque eorum Patrem occiderat.*

(a) Compendii gratia rationes eas, quae sunt pro cog-
nitione aliqua, dicemus *rationes propugnantes*; rationes

vero quae sunt contra eandem, hoc est pro ejus opposita contradictoria, *rationes repugnantes.*

§. 357. Si mentioni intelligentiae pugnant inter se insignis ponderis rationes obversantur, tanquam ponderis aequalis, animus dicitur *dubitare*, & ipsa cognitio *dubia*: v. g. dicar dubitare de morte Petri, si duo paris omnino auctoritatis nuncii alter nunciet mortuum esse, alter adhuc vivere, neque quicquam aliud in rationes vocari possit.

§. 358. Cognitionum dubiarum duplex potest esse differentia. Prima differentia est, prout paria utrinque inter se opposita pondera rationum sunt leviora aut graviora. Altera est, prout cognitionum rationes ab aequilibrata vel longius absunt, vel propius. Quae posterior conditio dubitationi facere diversos gradus potest.

§. 359. Si mentioni intelligentiae rationes propugnantes videntur quidem parum insignis ponderis, rationes vero repugnantes etiam minus insignis ponderis, sensus ille animi dicitur *opinio*, (sensu vulgari), qualis esse possit, si cogito, nomina *aleph, beth, ghimel* &c. quae significant *bovem*, (non *doctorem*), *domum*, *camelum* &c. imposta literis Hebraicis, orta esse ex studiosa cura disciplinae ludimagistrorum, qui voluerint pueris haec elementa ad memoriam insignia facere quantumvis claudicante comparatione discendae figurae cum ea ex opti-

me comparabilibus vulgarioribus rebus, cujus pronunciatum nomen simul ipsam pronuncian-
dam literam prae se ferret. Nam sicut tota illa
cognitio est parum gravis, ita nec ratio ejus
premit mole ponderis sui. At vero nec ratio-
nes repugnantes graves esse possunt.

§. 360. Si mentioni intelligentiae rationes
propugnantes sunt insignis ponderis, ita quo-
que, ut rationes repugnantes longiori interval-
lo superentur; ea cognitio, quae pondere sua-
rum rationum oppositam cognitionem longiori
intervallo vincit, dicitur *probabilis*, aut *verifi-
milis*; animus vero *credere*. *Fides* autem &
assensus tribuitur ut plurimum animo cognoscenti
probabilia testimonia. v. g. Estto cognitio:
*Ophir Salomonis quaerendum est in litore orienta-
li Africae, in quo Zanguebar*. Sunt rationes
propugnantes, quod ipsum nomen Africae He-
braice fere non aliter quam Apher aut Opher
potuerit scribi aut pronuciari: item quod ex
Eziongeber commodus navium illuc excursus
fuerit, quod ibi aurifodinae sint &c. Sunt ra-
tiones repugnantes, quod naves per triennium
absentes fuerint, item, quod Africa sit nomen
nimis generale &c. Quod illa altera ratio ejus-
ve pondus frangitur eo ipso, quod credendum
est, naves onus auri non litoris loco uno acer-
vatim invenisse, sed commercio & permutatio-
nibus pluribus locis per partes quaerere debuif-
se; haec vero altera ejusque pondus frangitur
exem-

exemplis vocabulorum Alemanniae, Teutonum, Germanorum, quae ex specialibus sensum generalia nomina facta sunt, sicuti Turci omnes Christianos Francos nominant, &c. pondus rationum repugnantium ad pondus rationum propugnantium videtur manere levius; & proinde tota commemorata cognitio in aliqua probabilitate.

§. 361. Videtur itaque ex hac theoria dubitare, credere &c. non esse per se res imperii: sicuti nulla tam dictatoria potestas esse potest, quae nos cogat credere bis bina non esse quatuor. Sed sensus, sive sententiae intellectus, (*die Empfindungen des Verstands*) quae directo non sunt res praecepti, fieri res praecepti possunt per circuitiōnem. Res cadit in similitudinem visus ocularis, cui intellectum suo modo similem esse diximus. Ut oculos aperiamus, tendamus aut figamus in hanc illam rem, aut non aperiamus &c. est res voluntatis & imperii, at, ut, postquam oculos aperuimus & tetendimus, rem talem aut non talem conspiciamus, ejus rei voluntatis est arbitrium nullum. Similiter cum attentio & obversiones intellectus ad rationes rerum & cognitionum sub libera voluntate sint, & proinde is cum culpa dubitare aut credere possit, qui intellectum à rerum rationibus libenter avertit, consequitur, ut, si jubemur dubitare, credere, non credere &c. nos per libertatem voluntatis possimus animum

advertere ad eas rationes, quarum inter se comparata vis dubitationem, fidem &c. facit.

§. 362. Pondus rationum gravissimum haberi debet, si sensum intellectui talem faciunt, qualis sensus est, cum rem cognoscendam praesenti visu distincte percipimus.

§. 363. Si cognitio aliqua ita est comparata, ut ejus rationum pondus sit gravissimum, & pondus rationum levissimum vel nullum, h. e. si intellectui adfert plenum sensum veritatis, ea conditio dicitur *certitudo*, atque inde animus cognoscens *certus*; ipsa cognitio *certa*, res cognita *certa & perspicua*. Hoc est, quod Cicero dicit *habere omnes numeros veritatis*. Huc quoque convenit, quod idem auctor dicit; *Neesse est, ut lancem in libra ponderibus impositis deprimi, sic animum perspicuis cedere* in Acad. l. IV. c. 12.

§. 364. Proinde certitudo suos habet gradus; quandoquidem eo major erit, quo magis pondus rationum propugnantium intelligitur ponderi gravissimo accedere, & pondus rationum repugnantium leve aut nullum esse.

§. 365. Quoniam Deus ipse stupendae naturae mentis conditor pro sua omnipotentia manu quasi contigua nullo organorum intervallo potest cognitiones animo informare; consequitur, ut etiam possit idem manu quasi contigua, nullo intervallo, una cum informanda
cogni-

cognitione informare certitudinem summam, h. e. perfectissimum sensum veritatis. Qualis informatio certitudinis Θεοπνεύσου evenit, si in candidatis vitae aeternae τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι αὐτῶν &c. Rom. VIII. 16.

§. 366. Quod vero, si ab eo principio certitudinis discesserimus, nullum aliud aut majus certitudinis principium praeter sensus & perceptiones cogitari potest, statuere licet, esse sensus & perceptiones veritatis naturale tribunal supremum.

Not. Adeo hoc tribunal veritatis in animis hominum latenter agnoscitur, ut à longo aeo crediderint, nullum vocabulum significando aut summo gradui, aut imo fundamento certitudinis, convenientius esse, quam vocabulum *evidentiae*, item *perspicuitatis*, vocabula utique ex metaphora visus desumpta: sicuti quoque si rem quantumvis per naturam suam sensus omnes fugientem nobis ut certissimam repraesentamus, fere semper recta subest cogitatio, rem eam oculis ita apparituram, si oculis subjici possit. Sermo quoque, qui se λεληθότως ad naturam animi & rerum accommodavit, prae se fert significationem eandem. Nunquam enim majorem certitudinem aliis testificari possumus, quam si dicere possumus, *meis ipsis oculis rem vidi, auribus audivi.*

§. 367. Si rem corpoream praesenti directoque sano visu distincte percepimus, atque

rationes repugnantes nullae sunt, cognitio inde informata gradum certitudinis finitum habet summum. Quare maxima confidentia certitudinis summae erat, cum Apostolus *quod audivimus, inquit, quod vidimus oculis nostris, quod contemplati sumus, & manus nostrae palpaverunt, -- annunciamus vobis.* 1 Ioh. I, 1. 3.

§. 368. Cognitio, quae ex alia cognitione deducitur per principium contradictionis sive adaequatae & verae identitatis, ducit quoque ex eadem illa cognitione matre gradum suum certitudinis. v. g. Ex definitione circuli esto cognitio deducta: *radii circuli sunt inter se aequales.* Hujus cognitionis certitudo utique posita est in certitudine praecedentis definitionis. Item fac, Xerxem & Ahasverum esse viros omnino eosdem. Si ex hac cognitione, *Xerxes est à Themistocle victus*, deduxerim hanc, *Ahasverus est à Themistocle victus*; utique deducta haec cognitio non habet certitudinem praeter certitudinem cognitionis matris.

§. 369. Itaque principium identitatis sive contradictionis non videtur debere considerari ut principium, principio experientiae socium, aut ut veritatis tribunal superius. Principium enim contradictionis nihil efficit, nisi notionibus sive *ἰεοπνεύσεις*, sive per sensus informatis jam exstantibus, ita, ut quoque veritas & certitudo earum cognitionum naturalium, quae
in

in principio contradiccionis fundatae sunt, fundatae decretorie sunt in perceptionibus & experientia. v. g. Si dico, *triangulus est figura constans tribus lineis includentibus spatium*; haec cognitio (quales quoque sunt omnes definitio- nes,) habet veritatem & certitudinem suam in principio contradiccionis fundatam: At quem fugere possit, eo ipso hanc veritatem & certitudinem ad principium perceptionum & experientiae abire. Quid vero principium contradiccionis ad istius cognitionis veritatem faceret, nisi notio figurae triangularis, sive ejus notio- nis materia jam antea per sensus informata es- set. Res, quæ dicitur eadem, ita dicitur aut cogitatur per comparationem. Nisi igitur no- tio ad quam comparatio fit, in animo exstet, principium contradiccionis frustra principium est. Quare illa in principio contradiccionis fundata cognitio, *triangulus est figura ex tri- bus lineis, includentibus spatium*, tam certa est, quam certa est notio solitaria trianguli. Sicuti ergo trianguli notio distincta per sen- sus venit, ita quoque tota cognitio, & tota cognitionis certitudo.

§. 370. Consequitur ex §§. 362. 366. ut sensus veritatis cognitionis, qualis sensus in nobis excitatur, cum res cognoscenda directo visui subjecta fuit, sit cujuscunque certitudinis animi quasi modulus & mensura: sive res co- gnoscenda visui subjecta sit, aut subjicci possit

sive non. Hoc prae se ferunt fere omnes omnium linguarum in hac re modi loquendi. Huc pertinet Graecorum ad certitudinem spei, fiduciae & confidentiae significandam usitatum vocabulum ὑπόστασις, quasi dicatur substantia oculis repraesentata, sicut fides Sanctorum Sacro auctori epistolae ad Hebr. XI. 1. dicitur ὑπόστασις ἐλπίζομένων, καὶ ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. Huc pertinent significationes certitudinis rerum futurarum, quas faciunt Divini Prophetae, cum dicunt εἶδον, vidi hanc illam rem.

§. 371. Quod attinet ad cognitiones, quarum objecta sunt ipsae intra animum notiones & cogitationes; in iis earumque certitudine vicem perceptionum habet conscientia sola, §. 341. At ratione reliquarum cognitionum naturalium, sive repraesentent res sensibus subiectas sive sensibus subductas, sive corporeas sive non corporeas, sensus & perceptiones, certitudinis earum cognitionum naturalium non modo quasi modulus & mensura sunt, sed & re ipsa omne fundamentum & principium.

Certitudinis proximum fundamentum sunt notae veritatis sive rationes. Illae vero notae sive rationes sunt cognitiones cognitioni illi, de qua agitur, adnatae §. 349. Atqui sicut omnes cognitiones naturales rerum extra animum demonstravimus per perceptiones informari, ita quoque

quoque eodem modo necesse est cognitiones illas adnatas animo informari. Et cum in hoc toto argumento operae pretium sit diligenter tenere, quo pacto in informatione naturali cognitionum, quantumvis sensibus subductarum, non una sed omnes partes informationis per sensus ducantur, ablego hic iterum lectorem ad §§. 230. 234. seq.

§. 372. At dices: sensus nos possunt fallere. Fallunt vero: Sicuti oculi identidem fallunt infantes, quos experientia nondum optacam vulgarem docuit. At hic observandum est, tot in sensibus & perceptionibus esse quasi summa veritatis tribunalia, quot sunt non modo sensus diversi, sed & perceptionum repetitiones. Si visus sive potius conscientia perceptionis nos falleret, nec unquam perceptiones contrariae errantem perceptionem tollerent, adversus errorem animo nullum foret naturale praesidium, consilium aut remedium. Sed ita ut res humanae per Deum sunt: tribunal, quod per errorem peccavit, per accedentes aliorum tribunalium clariores sententias tribunal veritatis esse definit, & quod conscientia perceptionis per errorem ut certum tenuit, hoc per accedentes perceptiones contrarias eo magis ut falsum evanescit, quo accedentes ejusmodi perceptiones sunt distinctiores, cum compage mundi visae convenientiores, numerosiores & constantiores. Itaque quod sensus errant, ii-

dem sensus corrigunt; & quas falsas sententias sensus ut iudices ferunt, eas iidem ut iudices tollunt. Infans per errorem opticum, longinquum corpus aestimat magnitudinis apparentis, turrim remotam figurae rotundae, sed iidem oculi, aut audientes indicia aliorum hominum aures, idem iudicium sensim tollunt.

Conscientia falsa perceptionum est quoque in somniis. Quis nescit hominem saepius somniare ipsam certitudinem summam posse cum adjunctis rationibus sufficientibus, ita quidem ut per somnium gaudeat, se, quem tam saepe vana somnia luserint, nunc tandem ea, quae tam saepe somniaverit, cum summa conscientiae certitudine videre, audire, usurpare. Animus ipso illo tempore habet excusabiles sane rationes falsi sensus & certitudinis. Atque si semper somniare pergeret, ea certitudo naturaliter non excuti, nisi per alia somnia posset, quae aequae vana sint. Nunc vero cum per intervalla & somniamus & vigilamus, notae illae confusae apparentis veritatis somniorum per innumeras distinctiores notas veritatis oppositae evertuntur primo momento evigilationis, postquam memoria perceptionum vigilantium & constantium notas veritatis oppositae & vanitatis somniorum cum pondere infinitae certitudinis repraesentat.

§. 373. Sunt valetudinarii, in quorum vigilantium animis vitio nervorum ideae rerum
absen-

absentium sunt perinde ut ideae rerum sensibus praesentium, in qualium numero sunt, v. g. qui visionibus proliorum rerum futurarum laborant. Sunt quoque e contrario, in quorum vigilantium animis vitio quocumque ideae rerum praesentium sunt perinde, ut ideae rerum absentium; quales sunt, qui quaecumque oculis cernunt, aliisve sensibus percipiunt, fatentur quidem se cernere & percipere, sed ea agnoscentes tantum ut somnia aut φαντάσματα, morbo non intervallato. Consequitur vero in genere ex §. 372. ut si in cujusquam hominis animo, ex quocumque vitio, ideae rerum absentium ab ideis rerum praesentium se desierunt distinguere, nulla ratiocinatio aut confutatio errorem sensuum excutere queat, tantisper scilicet, dum confusio illa manet & pondus falsae perceptionis pondera earum rationum, quas memoria aut alii homines dictare possunt, superat.

§. 374. Consequitur quoque, ut helleboro quidem purgari, at non rationibus refutari facile possint, qui non quidem vitio imaginationis, sed per insanam paradoxomaniam quibuscumque perceptionibus omnem fidem negant. In quo genere sunt, qui dicuntur *Idealistae*, qui praeter ideas & mentes nihil mundi concedunt existere, eorumque pars dicta *Egoistae*.

§. 375. At dixerit quispiam, cum vigilantes sciamus nos vigilare, somniantes vero nesciamus nos somniare, neminem posse esse certum, totam nostram vitam non esse fallacias & somnium: Nam si somnii apparens veritas non evanescit, nisi perceptionibus contrariis, rerum omnium nostrarum veritatem apparentem ideo retinere speciem veritatis, quia perceptionibus contrariis non tollatur. Quid si iis, qui ita cogitant, suas cogitationes indulgeamus, & tamen cum ipsis illis cogitationibus ex communibus principiis jubeamus certos esse vitam humanam non esse somnium. Quoniam natura certitudinis animi in eo versatur, ut animus sensum habeat veritatis, cum res ad summam evidentiam accedit, & rationes repugnantes maximo ponderis intervallo superantur; dicimus, ut isti homines certe tantisper vitam suam vigilantem, quantumvis somnio ob alias causas similem, tamen pro re vera habeant, donec illa conscientia veritatis perceptionibus & rationibus contrariis gravioribus tollatur, hoc est, donec somnium illud, si illud ipsis somnium dubitatur, nova expergefactione excutiat. At quod serio loquamur: id quod palmarium in hac causa omnem rationem hujusmodi scepticismi obtruncat, est hoc, quod, qui considerat, quam horribilis ista sit cogitatio contra sanctissimum naturae auctorem, qui nos inducere in inexpugnabilem errorem voluerit, is cum

cum infinita securitate sibi persuadedit, quamvis perceptiones singulares fallere vitam humanam possint, at non posse perceptiones universas.

§. 376. Itaque cognitionibus, quarum veritas nititur vitae humanae perceptionibus universis, tribuimus gradum certitudinis infinitum.

§. 377. Conclusio vera ex falsis praemissis sequi potest non modo per accidens, sed & ideo, quod falsitas unius praemissarum tollit vim falsitatis alterius.

Extra has causas gradus certitudinis conclusionis est gradus certitudinis alterutrius praemissarum (tanquam plenus & summus, qui obtineri potest,) diminutus ea parte, quae deest summae certitudini praemissae alterius.

§. 378. Certitudo cognitionis (propositionis) universalis comparata ad pondus rationum repugnantium, ita se habebit, ut se habet numerus propositionum singularium, ex quibus inductio universalitatis fieri debuit ad numerum propositionum singularium oppositarum. v. g. Si posueris, vigesimam partem hominum quotannis mori: ponere quoque licet, hanc cognitionem, *omnes homines hoc anno moriuntur*, habere vigesimam partem veritatis. Quare summum gradum certitudinis non possunt habere cognitiones (propositiones) uni-
ver-

versales, si cogitare possum esse exceptionem aliquam duntaxat possibilem: nam ipsa illa cognitio possibilitatis exceptionis nititur cognitionibus singularibus contrariis, & facit pondus repugnans.

§. 379. Consequitur ex §. 377. ut, si propositioni majori universali plene veram & certam propositionem minorem recte subjunxeris, certitudo conclusionis ex illis praemissis nanciscatur eam proportionem, quam habet numerus propositionum singularium, ex quibus inductio fieri debuit, ad numerum propositionum singularium oppositarum. Est syllogismus, *omnes homines quotannis moriuntur.* (Not. Haec cognitio habeat tantum XXmam partem veritatis & certitudinis). *Atqui Titius est homo.* Ergo *Titius hoc anno morietur.* Minor propositio est plene vera: quare conclusioni nullam diminutionem certitudinis adfert. Sed ex propositione majori conclusioni huic, *Titius hoc anno morietur:* adfertur diminutio undeviginti vigesimaliarum partium, & relictio unius partis: quae vigesima pars censeri debet manere, quamdiu eam proportionem aliae cognitiones non aliter determinant. Sed quoniam primo ipsa illius vigesimae partis morientis experientia vacillat, deinde quoque ex aliis cognitionibus possibilitatem intelligo, posse per Deum extra ordinem rem aliter fieri, necesse quoque est certitudinem conclusionis vehementer

hementer gradu vacillare. Sed, harum rerum rationibus neglectis, maneret rursus Titium vigesimam partem certitudinis suae mortis habiturum, dummodo omnes homines cujuscunque aetatis, fortunae, valetudinis &c. promiscua aequalitate morerentur. Sed cum alia proportio sit numeri morientium infantium, alia numeri morientium juvenum &c. alia rursus numeri morientium valetudinariorum, aut hoc illo habitu corporis praedictorum hominum &c. certitudinis mortis Titii, hoc anno eventurae, gradus mirifice pro gradu perspicientiae alterius potest variare. Tamen si invalescente hydrope pectoris &c. laboret, eveniet, ut ejus personae notio subreperere per principium *ταυτοτητος* possit in vices notionis propositionis universalis, quae habeat vigesimas partes veritatis viginti, h. e. veritatis numeros omnes, ut conclusio fieri possit: *Titius hoc anno utique morietur.*

Not. Ars demonstrationum certarum, dicebatur Aristoteli *Analytica*; probabiliter disputandi *Dialectica*. Ars illa, quae quidem ex professo docet determinare gradus probabilitatis dici aliquibus solet *Logica probabilium*. Applicata speciatim ad ludos & sortes tanquam ars conjectandi eventum & determinandi pretium spei illius, quam quis sibi ad obtinendum lucrum facere possit, dicitur *ars Stochastica* ex *στοχάζομαι* *conjecto*, cui implicata est *ars*, quae dicitur *combinatoria*, quae docet, quoties omnino res plures possint misceri, componi aut

trans-

transponi. In hac ingenia sua exercuerunt *Bernoullus*, *Hugenius*, *Montmortius* &c. De natura probabilium & probabilitatis in genere egerunt *Rudigerus*, *Mullerus*, *Kablius* &c.

§. 380. Cognitiones (propositiones) universales, quas induxit numerus cognitionum singularium infinitus (innumerabilis) cognitione singulari contraria obstante nulla, existimandae sunt habere gradum certitudinis infinitum. Talis cognitio nobis erit, v. g. formula illa sic dicti principii rationis sufficientis; *omnes res quae sunt vel fiunt, habent rationem sufficientem, cur potius sint vel fiant, quam non sint vel fiant.*

Aequiparabit igitur hujusmodi cognitionum certitudo certitudinem earum cognitionum, quae ex aliis cognitionibus sive ex ipsa notionis vera distinctione per principium *ταυ-τότητας* deducuntur; ut taceam, quod quidem ad principium rationis sufficientis attinet, illud principium rationis sufficientis ipso principio contradictionis niti, quo facto ejus principii certitudo tanta est, quanta est certitudo ipsas res existere, & à me cognosci.

§. 381. Consequitur, ut, si propositio universalis cum sua subjuncta, utraque habeant gradum certitudinis infinitum, conclusio quoque habeat gradum certitudinis infinitum. Hoc est, notio subrepticia, si cum infinita certitudi-

ne substituitur notioni occupaticiae, succedit in
 notiones occupaticiae vices & omne quasi jus.
 Exemplo esto haec propositio universalis, *omnes
 res, quae exhibent insignes partes destinatas sub-
 tiliter insignibus finibus, necessario causam habent
 ens, in quo ideae mediorum & finium earumque
 rerum conscientia conjunctae sint.* Haec vero
 propositio per idem principium ταυτότητος
 determinetur antea in hanc, *omnes res, quae
 exhibent infinitas partes, destinatas infinita sub-
 tilitate perfectione & ordine vastis immensisque
 finibus, habent causam Ens potentissimum, sa-
 pientissimum & omniscium, b. e. Deum.* Fiat
 substitutio cum pari certitudine; *corpus huma-
 num habet infinitas partes destinatas &c.* Ita-
 que infinitum gradum certitudinis necessario
 quoque retinet conclusio: *Corpus humanum &c.
 habet causam Deum.*

§. 382. Quia res aliqua sensibus subducta
 potest emittere a se ad sensus nostros plures
 quam unam notam; ea quoque pluribus quam
 uno argumento potest cognosci, quia singulae
 notae singula argumenta faciunt. Itaque con-
 sequitur, ut plura argumenta diversa faciant
 conclusioni eum gradum certitudinis, quem ha-
 bet summa universa argumentorum: sicuti,
 si unus nuncius levioris fidei referat rem insi-
 gnam; cognitio quoque inde in nostrum ani-
 mum informata habet levem gradum certitudi-
 nis aut probabilitatis. Sin eandem rem referant

Q

decem

decem levioris fidei nuncii, ita quidem ut non ex uno errore unave fraude profecti pro uno nuncio haberi possint, gradus certitudinis erit summa universa ex singulis omnibus.

§. 383. Sin plures levioris fidei nuncii aut levioris ponderis rationes plane subtilissime conspirant, ideo gradus probabilitatis plusquam summa universa esse poterit, quia tunc ipsa conspiratio novam notam certitudinis repraesentat; quo fieri possit, ut tres quatuorve levioris fidei nuncii facere possint gradum probabilitatis immensum. Item e. g. litera G, quam quis reperiat in rudi lapide quasi innatam, poterit videri coeco casu formata. At si quis prope Dantiscum reperiat in agresti lapide literas *Gedanum*, non itidem facile poterit eas literas universas coeco casu formatas credere, quia ipsa literarum inter se & cum notione urbis conspiratio pondus rationis adversae mirum quanto gravius facit, quam faceret pondus singularum literarum tantum in summam collectum. Itaque videtur incite quispiam dicere; *si una litera potest casu formata esse, ergo quoque duae, ergo quoque tres &c.* Nam quo plures literae accedunt, eo ipsum certitudinis augmentum magis augetur, quasi ex similitudine progressionum, ubi ipsa numeri auctio aequabili lege augetur. Videlicet accedente vel una parte conspirationis probabilitas aut certitudo multo plus quam uno gradu augebitur, quo fiat,
ut

ut paucae tantum partes accedentes satis sint, ut certitudo fieri immensa possit. Notabilia sunt in hanc eandem sententiam verba Ciceronis inducentis loquentem Q. fratrem de Div. l. 1. *Casu, inquis. Itane vero quidquam potest esse casu factum, quod omnes in se habet numeros veritatis? Quatuor tali jacti, casu venereum efficiunt. Num etiam centum venereos, si quadringentos talos ieceris, casu futuros putas? — Sus rostro si humi A literam impresserit, num propterea suspicari poteris Andromacham Ennii ab ea posse describi? fingebat Carneades, in Chiorum lapicidinis saxo diffisso caput exstitisse Panisci. Credo aliquam non dissimilem figuram, sed certe non talem, ut eam factam à Scopis diceret: Sic enim se profecto res habet, ut nunquam perfecte veritatem casus imitetur.*

§. 384. Infinite multa argumenta in eandem conclusionem conspirantia, si singula habent infinitum gradum certitudinis, considerari debent, quali illum gradum infinita vi confirmant, v. g. cum in superiori Syllogismo §. 381. notioni occupaticiae majoris propositionis subreperere possint non modo corpus humanum, sed & notiones diversarum rerum infinite multae, infinitus gradus certitudinis causae Dei quasi infinitis gradibus, si ita loqui licet, confirmatur (*). §. 385.

(*) Ecce igitur Lector, modum probationis existentiae Dei; qui nobis facile gratiam facere possit omnium argumen-

§. 385. Diximus gradum certitudinis esse summum, si rationes propugnantes sunt ponderosissimae, hoc est ad evidentiam clararum perceptionum praesentium accedant, & ab altera parte rationes repugnantes sunt nullae. Sin rationes propugnantes à summa evidèntia discedunt & rationes repugnantes ad aliquem probabilitatis gradum accedunt, probabilitatis gradus perinde erit, ut se habet pondus rationum propugnantium ad pondus rationum repugnantium.

§. 386. Quo quis plures gradus inter maximam improbabilitatem & maximam certitudinem distinguere potest, eo majorem differentiam sentiet inter maximam improbabilitatem & maximam certitudinem. Quare quum non eadem omnibus sit gradus distinguendi facultas, differentia illa non omnibus erit eadem. Sicuti in infantibus maxima certitudo & sensus

gumentorum ceterorum. Res hic ita se habet, ut vel posito eo, quod alias abominabile posito, Deum non existere, tamen, quoniam iudicium non nisi mensurae rationum aestimatur, cum, qui vellet contra vim infinitam illarum rationum dubitationi aut negationi indulgere, antea oporteat omnem naturam animi atque intelligentiae, & inde evidentiam evidentissimarum quarumque rerum quasi ejurare, hoc est, tanquam hominem praemortuae intelligentiae sese magis vecordem, quam brutum aut bestiam reddere.

fus maximae improbabilitatis intervallo different parvo.

§. 387. Consequitur itidem, ut cognitio aliqua nobis possit videri certa & probabilis, quae tamen in se est falsa, & contra. Huc pertinet illud Ciceronis l. IV. Acad. Q. c. XXIV. *Multa sunt, quae nos fallant probabilitate magna.*

§. 388. Quo quis in rationibus rationes plures distinguere potest, eo melius vim rationum animo metiri potest. Habitus ille animi, quo animus distincte cognoscit, dicitur *acumen* & *acies*, metaphora ducta à ferro ad oculos, ab oculis ad intellectum. Nominatur quoque Ciceroni *perspicientia*, *perspectio*, sicuti eadem potestas est verbi *dispicere*. Consequitur, ut tanto meliorem aliquis habeat mensuram intelligentiae, quanto ingenium habet acutius.

§. 389. Intellectus acutus est similis acuto visui. Acuti oculi non acute vident, nisi rei videndae se recte obvertant, crystallinam accommodent, & axem bulbi ita dirigant, ut focus cadat ad retinam, atque hoc pacto sese ad rem contemplandam tendant. Aliqua similitudine acutus animus non acute intelligit, nisi se cum accurata diligentia notionibus & cognitionibus obvertat. Quoniam haec opera animi, incidens aliqua ratione in similitudinem intenti oculi & visus, dicitur *attentio*, consequitur, ad

optimam quamque mentionem intelligentiae necessariam esse attentionem (a).

(a) Apparet, ex semel arrepta à veteribus similitudine visus, ratio, cur ad significandam accuratam intelligentiae contemplationem inciderint in vocabulum *attentionis*, item ratio, cur soleat pluribus intentus minor esse ad singula sensus: nimirum sicut objectum, quod oculus uno & curato intuitu potest complecti, est exigua corporis quantitas, ita attentio non potest complecti uno eodemque tempore notiones & cognitiones multas. Apparet denique ratio, cur attentio per se adferat aliquam moram & tarditatem.

§. 390. Quoniam non omnibus eadem est perspicientia, h. e. distincte res cognoscendi facultas, consequitur, ut non omnibus eadem sit mensio intelligentiae.

§. 391. Intellectus est suo modo similis oculo. Oculus, ut acute videat, debet tam ad bulbum movendum, quam ad rationem foci figendi, figi & tendi posse. Potest vero, ut oculus, quo minus id fiat, naturali difficultate v. g. majore minorive *ἀνομία* nervorum laboret, quo fiat, ut acumen deficiat. Similiter fere animus potest videri posse majore minorive naturali imbecillitate laborare, quo fiat, ut per ipsam suam naturam attentio & perspicientia magis minusve languescat. In perspicientia posita est vis mentionis intelligentiae. Consequitur, ut quoque naturalis interior animi ad
per-

perspicentiam habitus ejusque diversitas causa sit, cur aliquando nec idem omnes, nec omni tempore idem iidem sentiant (*).

§. 392. Consequitur porro, ut, quae cognitio mihi probabilis aut certa videtur, fieri possit, ut alteri probabilis aut certa non videatur.

Q 4

§. 393.

(*) Habet igitur psychologia quoque suos quasi *δύσωπας*, *μύωπας*, *πρεσβύωπας*, *νυκτάλωπας*. In qua allegoria *δύσωπες* (aegre cernentes) sint generatim hebetes animo; *μύωπες* (cominus tantum acuti,) qui comprehendentes tantum optime cognitiones earum rerum, quae directo sensibus aut scriptis aliorum informantur, non commentari ipsi, h. e. non cognoscere per se ea possunt, quae cognoscenda sunt per succedentes consecutiones & deductiones: *πρεσβύωπες* (tanquam senes, plerumque eminus quam cominus acutius cernentes,) qui ex inveterata consuetudine commentandi & meditandi *μετεωρότεροι* facti, magis ratiocinationibus, quam experientiae rerum obviarum aut domesticarum indulgent: tandem *νυκτάλωπες* (luscitiosi, ad lucem diurnam coecutientes,) qui splendoris evidentiae & soliditatis distinctarum cognitionum impatientes aut ex prava quadam *ιδιογνωμοσύνη*, aut quod cum obscuritate notionum falsa aliqua affectuum suavitas conjuncta est, ipsa delectantur rerum & cognitionum antiqua obscuritate, studiosi amatores mythologiae aut fabularum superstitionarum. Sed haec abeunt ad lusus rhetoricos.

§. 393. Consequitur porro, ut differentes diversorum hominum mensiones intelligentiae quam facillime tum oppositas sententias faciant, cum rationes propugnantes & repugnantes, in quantum ab utroque cognoscuntur, proxime aequilibratam sunt. Sicuti nunquam facilius in diversis honestissimorum iudicum iudiciis oppositae & inter se pugnantes sententiae ferri possunt, quam cum rationes actoris & rei utrinque prope paritatem ponderis sunt.

§. 394. Quoniam quoque in tempore differentia est, h. e. quod non omni tempore eadem attentio, eadem rationis perspectio est, consequitur, ut, quod homini hodie dubium probabile aut certum visum est, fieri possit, ut cras non dubium, non probabile, aut non certum videatur.

§. 395. Quemadmodum oculi, quantumvis non tantum acuti, sed & re ipsa ad subtiliter videndum attenti, in mensione sua oculari errare possunt, si res aliquae momentosae, quae utique ad ratiocinium simul pertinent, oculos eorumve attentionem plane fugiunt: ita animus, quantumvis acutus & ad acute intelligendum attentus, male pondera rationum alicujus sententiae aestimabit, si cognitiones aliquae, ad ratiocinium unà pertinentes, plane sese subducunt & deficiunt, hoc est ignorantur.

§. 396. Illa diligentia, quando animus examinat pertinentes & connexas cognitiones
aliam

aliam post aliam, ea nominatur, metaphorâ ab oculis, sese ad varia objecta circumferentibus, desumpta, *Circumspectio*: sicut vitium contrarium dicitur *coecitas*, *coecitive*, *αβλαψία* &c.

§. 397. Consequitur vero, ut causa, cur cognitio aliqua falso aliquando improbabilis, dubia, probabilis aut certa haberi possit, haec sit, quod vel per ignorantiam, vel per defectum circumspectionis non omnes necessariae cognitiones simul in rationes convocatae sunt (a).

(a) Rationes fere se habent, ut Senatores suffragantes. In his ii, qui absentes sunt, frustra eo tempore jus suffragii habent.

§. 398. Consequitur quoque, ut fieri possit, ut, cum defectus perspicientiae, qui est ex hac parte, compensatur negligentia aut ignorantia rationum, quae est ab altera parte, ex pravo iudicio fortuito sententia nascatur vera, è contrario fieri possit, ut, cum acutissima perspicientia rationum obviarum fallatur honesta ignoratione rationum non obviarum, ex legitimo iudicio nascatur sententia falsa. v. g. Puer etiamnum vulgaris opticae rudis, nubibus ex oriente versus Occidentem sub Luna vehementibus, iudicat Lunam moveri versus Orientem. Adultioris iudicii homo ex argumento experientiae virilioris iudicabit Lunam

moveri versus occidentem. Attamen hanc falsam dicere possis, illam alteram, si nudam sententiam spectes, veram, quanquam quidem, habita ratione iudicii & argumenti, falsam falsiorem.

§. 399. Tum attentionis tum circumspeditionis inaequalitas, varietas & facilis mutatio causa quoque saepe potest esse, cur aliquando nec idem omnes, nec omni tempore idem iidem homines sentiant.

§. 400. Acute videre & cogitare postulat moram aliquam: circumspedum esse est res celeritatis cogitationum. Quare tam nimium acumen obesse potest justae mensurae intelligentiae, quam nimis circumspedum esse. Prius docent homines ingenii acutissimi, qui ob ipsum suum acumen in vita communi possunt multo facilius errare & labi, quam homines ingenii vulgaris. Posterius docent homines volatici & ingenii fluidioris, quos ut plurimum necesse est labi & errare, si ad ratiocinium pertinent rationes minutiores & subtiliores.

§. 401. Aliud est distincte cognoscere, aliud distincte cognovisse. Distinctior ceteris paribus est cognitio recens excitata: quo majori intervallo excitatio cessavit, h. e. memoria otiosa est, eo magis cognitio a sua distinctione recedit. Aequalis splendor plurium cognitionum est res memoriae & circumspeditionis. Quare consequitur, ut proportio ponderis,
quam

quam habent rationes propugnantes ad repugnantes, mutari & inconstans esse possit, cum homines parum memores & circumspecti non celeriter, sed tarde, alio tempore rationes propugnantes acutius examinant, alio tempore rationes repugnantes. Res est nota, posse nos Oratorem hodie in gravi causa audire ita perorantem, ut videamur nobis in assensum rapi, cras vero oratorem adversarium itidem sic audire perorantem, ut tum quoque huic assentiamur: & sic mutatis vicibus saepius.

§. 402. Pergere cognoscere se cognovisse, quasi videamus nos vidisse, dicitur meminisse & facultas ipsa memoria. Recognoscere se cognovisse, quasi revideamus nos vidisse, dicitur reminisci, & facultas ipsa reminiscencia, §. 7. 8. Quare felix rationum trutinatio nunquam plane sine bona memoria & reminiscencia est: Excepto tantum, quod apud acutissimos quosque memoria tanto tardior esse possit, in quanto pluribus cognitionibus memoria versatur. (Vide quae de idearum contagione.)

§. 403. Quoniam fere nihil quicquam est, quod adeo notiones vividas facere & vehementer excitare possit, quam *adfectus concitati animi*, ut *gaudium, tristitia, spes, metus, amor, odium, ira, misericordia* &c. consequitur, ut etiam inde immane quantum ad turbandam proportionem rationum, & inde ad tollendos
aut

aut mutandos gradus probabilitatis aut evidentiae manare possit; quo fit, ut quoque soli adfectus causa esse possint, cur non idem omnes, aut non omni tempore idem iidem sentiant.

§. 404. Per internum animi habitum non idem est omnibus gratum, nec eadem omnium rerum, quae gratae sunt, gratiae mensura; hoc est, non eadem est omnibus hominibus nec ad hunc vel illum adfectum, nec ad hanc vel illam rem animi mollities aut durties (*). Hanc quidem animi ad hunc vel illum affectum erga hanc vel illam rem molli-
tatem aut durti-
tatem, ejusque molli-
tatis aut durti-
tatis hunc aut illum gradum nominant ex usu
linguae Gallicae *Gustum*, quem in hac senten-
tia aliquanto diligentius dicas *sensum*, aut, pro-
clivi metaphora, *palatum* (**). Ratio vero
sensus quemadmodum per diversitatem pro-
priae indolis (***), aetatis (****), valetudi-
nis

(*) Metaphora non est insolens. Cicero ad Att. l. I. ep. 16. ita: *quanta sit in fratre meo comitas, — quam mollis animus & ad accipiendam & ad deponendam offensionem.*

(**) *Nec enim sequitur, ut, cui cor non sapiat, ei non sapiat palatus.* Cic. de fin. l. II.

(***) *Castor gaudet equis, ovo prognatus eodem Pugnus, quos capitum vivunt, totidem studiorum Millia.* Hor. Sat. l. II. sat. 1.

(****) *Innumerac res, oculis infantilibus usurpatae,*
longe

nis (*) aut consuetudinis (**), ratione singulorum hominum; ita propter influentem in animos aliorum hominum auctoritatem & dignitatem, atque inde propter ipsam suam contagionem per singula tota regna & secula diversa atque mutabilis esse potest, quo fiat, ut & nationes & secula suum quaeque & sibi proprium palatum aut sensum habere dici possint (***). E. g. Romanorum quondam sensus fuit ad Musicam & omnia ea, quae viderentur à severitate virilis fortitudinis longius abire, durior atque stupidior. Atqui eorundem palatum ad hanc rem propioribus seculis potest videri plane in contrarium abiisse. Consequitur, ut, sicut adfectus in genere, ita singulatim interna ratio sensus aut palati, etiam illa, quae est nationibus & seculis propria, gravissima momenta facere mentioni intelligentiae possit.

§. 405.

longe aliam faciem animo objicere solent, quam res eadem oblatae oculis iisdem virilibus.

- (*) Nam & in animo locum aliquando obtinet illud; *aegrorantibus omnia amara.*
- (**) Quam brevi tempore res aliqua, propter quotidianam consuetudinem, aut gratiam novitatis exiit, aut, postquam amissa est, ad sui desiderium majorem gratiam induit? mutatione quidem nulla in re facta, sed in sensu animi.
- (***) Itaque dicere possis, esse palata aut *sensus proprios & communes, privatos & publicos*; publicos vero porro *endemicos*, qui populo alicui, *epidemicos*, qui seculis aut aliis temporum periodis sint proprii.

§. 405. Quamvis ille animi sensus possit in diversis tam singulis hominibus, quam hominum universitatibus, per diversa loca & tempora diversus esse; palatum tamen, in quantum universi generis humani maximae & saniori parti commune esse videtur, ejusmodi est, ut ii, quorum palatum isti communi contrariatur, dicantur esse *palati corrupti aut depravati*, quales v g. Taciti prodigi, *apud quos vel infamiae novissima voluptas est*. Quoniam iniquitas affectuum turbat aequitatem rationum, consequitur, ut quoque ejusmodi depravatum palatum facere depravatam mentionem intelligentiae possit & causa esse, cur non idem omnes aut non omni tempore idem iidem sentiant.

§. 406. Ob plurimas causas tam naturales, quam adventitias non eadem est omnibus mentio intelligentiae, §. 404. Potest tamen vis mentionis intelligentiae, facta abstractione, generatim ea aliqua cogitari, in qua universi generis humani maxima & intelligentior pars conveniat.

Ea ratio mentionis intelligentiae, in qua videri potest universi generis humani maxima & intelligentior pars & quasi summa naturae humanae convenire, dicitur *sensus communis* (*).

Quo

(*) Quare ad *sensum communem* plurimi adolescentum in-

Quo fit, ut qui sensu communi dicuntur carere, sint *vecordes*, & intelligi debeant omnino ii, quorum mensio intelligentiae ad ophthalmicam aestimationem rationum à ratione mensiois fere universi generis humani, & quasi ab ipsa natura videtur abhorrere. Ex quo porro intelligitur, causam vacuitatis sensus communis posse esse non modo animi singulariorem hebetudinem, hoc est, vacuitatem perspicientiae, sed & id, quod nominavimus depravatus palatum, singulariora genera maniae, insaniores libidines & sufflamina virium intelligentiae omnia.

§. 407. Insignior gradus celeritatis cogitandi fraudem facit acumini; insignior vero acuminis gradus fraudem celeritati, §. 377. Quoniam tamen & acumen & cogitandi celeritas ambo pertinent ad bonam mensioem intelligentiae sive trutinatioem rationum; consequitur, ut ingenium hominis sit eo excellentius, quo utrumque est excellentius, h. e. quo major, quò acutiùs cogitandi est celeritas. Ciceronis verba sunt de Offic. c. V. *Vt quisque maxime perspicit, (vide §. 313.) quid in re quaque verissimum*

interest non odisse atque in pallore umbratilis vitae omnino fugere consuetudinem aliorum. In hanc sententiam Quintilianus l. I. c. 2. *sensum, inquit, ipsum, qui communis dicitur, unde discet, cum se à congressu, qui non hominibus solum, sed multis quoque animalibus, naturalis est, segregavit?*

simum sit, quique acutissime & celerrime potest videre & explicare rationem, is prudentissimus & sapientissimus rite haberi solet, (certe ad prudentiam & sapientiam maxime habilis.)

§. 408. Facultas cum acumine & necessaria circumspectione bene aestimandi pondera rationum dicitur *judicium*; quo qui minus valent, dicuntur *stupidi*, & ex significantissima metaphora visus, *bebetes* aut *ingenii obtusi*. Ecce Lector, haec definitio notionem judicii ex veritate rei longe magnificentiorem facit, quam definitio usitata, cum judicare dicitur esse, duas ideas aut conjungere, aut separare, h. e. subjectum & praedicatum consociare. Nulla quoque significatio vocabuli est, quae magis cum consuetudine loquendi conveniat, quam illa superior. Sane qui attenderit, quid latenter cogitet, cum quenquam cum judicio aut sine judicio aliquid fecisse cogitat, is intelliget, notionem judicii semper complecti notionem mentionis intelligentiae: sicut eandem ut plurimum quoque prae se fert notio *rationis*, item verbi *disputare*, quod Latinis non per se significat *disceptare cum adversario aliquo*; sed *rem aliquam tanquam quaestionem in utramque partem tractare*, h. e. *quasi in utramque partem putare* (*).

In

(*) Cicero de Amic. c. XXVII. hoc modo: *Et quoniam magna vis orationis est, eademque duplex; altera contentio; altera sermonis; contentio disceptationibus*

In summa *judicare propriè est ex perpensis rationibus sententiam ferre.*

Vulgo *judicare* ita definiunt, ut velint id esse *duas notiones conjungere aut separare.* Cujus quidem definitionis manifesta indiligentia ita corrigi solet, ut dicatur *conjungere aut separare notiones esse cogitare duas notiones inter se convenire aut non convenire.* Cum vero haec cogitatio convenientiae non sine examinatione rationum fieri possit, ecce notio judicii jam abiit ad ipsam illam, de qua locuti sumus, mentionem intelligentiae.

Hoc vero porro negligenter; cum *judicatio verbis expressa* dicitur esse idem, quod *propositio.* Verum quidem est, raro à sapientioribus propositionem cogitari, praesertim tum, cum in subjecto continetur ratio sufficiens tota, quin saltem latenter & cogitatione quasi volatica aestimentur rationes. At tum ei ipsi cogitationi, cum insit judicatio aliqua, proinde jam plus inest, quam sola cogitatio propositionis. Et quis non discernat, aliud esse *propositionem facere*, aliud *propositionem factam judicare?* Infans assidue, adultus non raro caeca fide accipit, qualiacunque narrantur, & praeceptas propositiones cogitat, quarum aut singulae notiones sunt confusissimae, aut rationes convenientiae per subjectum & innumera complementa dispersae. Praeterea animus notiones notionibus in legitimam formam propositionis temerario lusu appingere potest. Cum in hac causa

bus tribuatur judiciorum, concionum, senatus; sermo in circulis, NB. disputationibus, congressionibus familiarium versetur.

causa propositiones cogitentur, in qua rationes convenientiae ambarum notionum inter se cogitari plano nondum potuerunt, quis in ea causa, nisi contorta explanatione, contendere possit, propositionem cogitare & judicare esse idem? Imo, quamvis per naturam animi & teneritatem percipientis conscientiae fieri vix posset, ut propositio sine ulla omnino judicatione cogitaretur, tamen aliud esset dicere, *propositionem vix fieri sine ulla aliqua judicatione*, aliud dicere, *judicationem esse cogitationem propositionis ipsam*.

Manet igitur, consuetudini vocabulorum & naturae animi convenientius esse, si dicamus, *propositionem cogitare esse duas notiones eo consilio data opera inter se conficiare, ut altera alteram afficiat*; judicationem vero positam esse *in mensione intelligentiae, aestimantis momenta rationum*.

§. 409. Intelligentia cadit in metaphoricam similitudinem oculi distinctius videntis. Iudicium cadit in metaphoricam similitudinem oculi *ὀφθαλμικῶς* merientis pondera rationum. Quoniam voluntatis est claudere, aperire & tendere oculos, non vero res voluntatis, rem talem videre, qualem se oculis repraesentat; consequitur, ut ex metaphora illa visus & judicari & corruere possit controversia, utrum iudicium sit res intellectus an voluntatis.

§. 410. Ad propagationem cognitionum, h. e. inventionem cognitionum novarum diximus necessariam esse in animo primo facultatem,

tem, ex qua notiones inter se sunt contagiosae, & in qua inest animi *memoria* & *reminiscentia*: §. 152. Sequitur altera facultas, quae memoriam simul complectitur, *ingenium*. Illud est facultas cum promptitudine notiones notionibus ex principio identitatis substituendi. Accessit ea facultas, quae intelligentiam consummat, facultas, qua animus acumine perspicientiae & promptitudine circumspectionis pondera rationum potest feliciter metiri, atque inde de veritate & gradu certitudinis statuere, & quae facultas dicitur *judicium*. Consequitur, ut ipsius intellectus, tanquam oculi videntis, perfectio posita sit in his praecipuis gradatim se subsequenter animi facultatibus, *memoria, ingenio & iudicio*.

§. 411. Quoniam non modo memoria, ingenium & iudicium innumeros gradus, sed & in his iudicium plures partes habet, quarum singulae porro gradibus differre possunt; consequitur, ut hi gradus & partes in animis hominum infinitis modis possint esse mixtae. Quae memoriae, ingenii & iudicii, eorumque partium & graduum varia, ut ita dicam, mixtura, dicitur philosophis *temperamentum intelligentiae*.

§. 412. Itaque amplitudo intelligentiae animi posita est in amplitudine memoriae, ingenii & iudicii, ut ita quisque *amplissimae mentis*

Et intelligentiae fit, ut est maxime memor, ingeniosus Et pollens iudicio.

§. 413. Ratio est vox Arithmetica, & iudicium positum est in facultate aestimandi rerum & rationum pretia. Ratio ergo in plena sua potestate est ipsa facultas iudicandi. Rationali porro opponitur brutum. Itaque ii, quos dicere vellemus iudicii in totum expertes esse, dicendi essent *bruti*.

§. 414. Memoria & reminiscencia posita est praecipue in facultate aliqua, ex qua informatae cognitiones in animo cum facilitate clarae contagionis haerent & resident. Ejusmodi enim facultas, tanquam substrata cogitari debet, ut animus possit aut pergere, aut iterare cognoscere, se cognoscere aut cognovisse. Itaque quoniam memoria per se non complectitur facultatem illam, ex qua intellectus sese ultro & sponte in notiones figere & tendere potest, explicari aliqua ratione potest id, quod experientia docet, posse prodigiosam vim memoriae consistere cum summa vacuitate iudicii, h. e. posse prodigiose memores fere brutos esse. Iudicii, ut diximus, quasi essentialis pars est facultas aestimandi rerum & rationum pretia. Postulat ergo pro fundamento necessario acumen, pro exercitio attentionem & perspicientiam. Itaque comparetur vitium illud sine iudicio memoriosissimi animi cum vitio oculorum, qui quidem possint eas impressiones per-
tina-

tinaciter retinere, quae profectae sunt à corporibus, quae se splendore quodam perculerunt, at propter infuscationem humorum aut laxitatem nervorum sese ultro & sponte non possunt figere & tendere. Sicuti proinde ejusmodi homines tantum res, eventa & sermones tenent eo ordine, quo sensus percusserunt, non ita, ut notiones ordinare & inter se comparare possint ipsi.

§. 415. Ingenii paulo alia est ratio. Ingenium nobis dicta fuit ea facultas, qua intellectus sese ad notiones cum facili promptitudine potest circumferre, hoc pacto earum similitudines observare: & inde ex principio qualiscunque identitatis notiones notionibus substituere. Itaque primo in ingenio per se inest memoria.

§. 416. Quoniam promptitudo observandi notionum similitudines non plane sine ullo gradu attentionis esse potest; ingenium utique complectitur inferiores gradus judicii, distinguentis saltem notiones similes à non similibus.

§. 417. Ingenium verum, non vanum, separatum à judicio, h. e. ejusmodi acumine & perspicentia, qui gradum judicii valde insignem facit, est facultas notiones circumspiciendi, inter se comparandi, & facta, ubi opus est, abstractione, secundum sensum communem inter se substituendi, atque id cum facili-

tate, nulla vi defixioris attentionis ad notionum notas subtiliores. Ejusmodi ingenio necesse est excellant ingeniosi Poëtae, Oratores, homines ad capienda consilia in arena ex tempore parati, vigilantes, semper praesenti animo, ad omnes rerum agendarum occasiones excubantes, sagaces, dicaces, faceti, praesertim ii, quibus facilitas est ad danda ex tempore falsa aut faceta responsa; quale fuit praeter alios, alibi in simili causa nominati, Pici Mirandulani, pueri purpurati novem annorum, qui, ambulans cum Viris aliquibus nobilibus, uni eorum seni, qui quidem admirabilitatem praecocitatis ipsius ingenii fateretur, at doleret, ejusmodi ingenia provectiore aetate evadere stupidissima, responderat ex tempore; *necesse est Domine, fuisse te quondam puerum admodum ingeniosum*: quale itidem Christophori Neandri, qui moribundus se visenti Tobiae Magiro interrogantique, *quid agis*, extemplo responderet, *animam*.

§. 418. Diximus supra, intensiores adfectus animi turbare mensuram intelligentiae posse. In his vero ad hanc rationem nullus insignior est, quam amor. Est enim ea multorum animorum naturalis quaedam mollities, ut, postquam ex consuetudine frequenter excitarum notionum semel sensus aliquis dulcedinis obortus est, vel amor rerum plane indignarum, vel amoris, qui per se non indignus sit,
indi-

indigni gradus ultra omnem sensum communem sese infingere & invalescere possint. Graecis insanus ejusmodi amor *mania* vocatur.

Ea mania & mollities infani amoris per se potest mensuram intelligentiae, h. e. acumen judicii in ceteris integrum relinquere.

At si accedat ad fatuitatem, h. e. ad insignem hebetudinem judicii, conjunctam cum maxima promptitudine memoriae & vani ingenii, per se consequitur, fatuitatem, ipsa illa mania mirifice auctam, posse in delirationem abire.

In quo quidem genere hominum nemo honestius nominari possit, quam Goropius Becanus, saeculo XVI Medicus & Archiater Reginae Galliae Eleonorae. Homo revera non modo natura ad cogitandum promptissimus, sed & vario literarum genere multum doctissimus, attamen fere omnium doctorum judicio in certo genere captus judicio, qui propterea, si videamus, quid sciverit & quid omnino ad judicium ei defuerit, nos docere possit, quibus rebus judicium consistat. Ejus animum subiit, Paradisum fuisse in Belgio, linguam antiquissimam Belgicam. Commentationes in demonstratione, qua totum codicem formae binariae implevit, etiam sunt insolentiores. Leviora sunt, cum arguit summam antiquitatem linguae Belgicae ex eo, quod *Adam* dictus fuisset, quasi *bat-dam*, q. d. *agger invidiae sc. daemoris*. **ΝΩΝ** fit, quasi dicas *quaad-doe* &c. *Apollo* tanquam filius Dei q. d. *af-hol-loos*, ab inferno redimo: Litera Hebr. *Gimel* fit q. d. *gy mel*: vos sc. personae Trinitatis

zis memoratis (melder) ita ut id quoque argumento sit
 veteres Hebraeos notitiam habuisse Trinitatis. Germa-
 nicum *kniel genu* fit q. d. *kan - nie - el, i. e. nihil possum*
& altissime: ubi haec verba adjungit: *Ex his modo li-*
quet orationem fieri debere genibus sic flexis, ut maxime
flecti possunt, quod fit, dum femur & tibia sic componun-
tur, ut nates calcaneis insideant, qua forma ineptissimi-
sumus ad omnem progressum, — ut dicere vere queamus
nos nihil posse; quibus omnibus facioris intelligentiae
 causa adjuncta est hominis, eo modo conquinescentis,
 impressa ex scalpto ligno luculenta effigies. Item Har-
 pocrates q. d. *har - pogb - rare - si*: *har*, ex usu auri-
 garum Belgicorum, *tarde diu morando*: *pogb*, *ardua*
aggredi tenta; *molive: ra*, *celeriter*: *re*, *ad unum*;
si, *respice*. Item cum totum Alphabetum contorquet
 in significationes, quasi auctor nominum literarum do-
 cere praecepta de duplici vita hominis militantis &
 triumphantis voluerit: *Diviso*, inquit, *ad duos unde-*
narios ducit: *hinc eilff* q. d. *ei leef una vita*. Quod si
duas vitas conjunxeris, habebis twee leeven, twelff. Festi-
 vissimum vero memoratu est, qua animi commotione
 hanc commentationem admiratus sit: addit enim: *O*
bone Deus, Spiritu tuo sancto nos dirige in his abditissimis
arcanis: item postquam doceret, *literam O* significare
aesernum; *literam I exile*, eamque utramque significa-
 tionem in composita ex his duabus vocalibus voce
OIS, *ovis*, quae significaret Christum, ita erumpit:
O mirabile exiguae voculae mysterium — — Ut ho-
rum commemoratione borresco & attonitus haereo! &c.
 Cum hic vir planiloquus, religiosus, & praeterea ma-
 gnac

gnae dignationis medicus fuerit, cum stylus, flumen & non proletaria puritas sermonis Latini atque maxima rerum, in quibus versatur varietas, doceat, fuisse eum multo genere scientiarum tinctum; animum nostrum facile subibit, in genere quidem causam hujusmodi delirationis esse insignem hebetudinem iudicii ad perspicientiam rerum & mensuram intelligentiae, h. e. ad aestimanda rerum pretia, particulatim vero incredibilem notionum contagionem; hoc est, promptitudinem memoriae & vani ingenii, conjunctum cum ejusmodi iudicii hebetudine, quae ex contracta insania amoris erga hoc genus commentationum, & inde orto falso sensu perspicientiae, & adfectu confidentiae magna ceperit incrementa. Per has enim causas fieri potest, ut amplitudo varietatis doctrinae magis sit delirationis campus & instrumentum, quam remedium.

§. 419. Ingenium h. e. facultas cum facili promptitudine notiones circumspiciendi est res celeritatis: Iudicium h. e. facultas intenso acumine notiones earumque notas subtiliter perspicendi est res diligentiae & morae alicujus. Itaque quamvis quis eò sit animi viribus excellentior, quo & ingenium & iudicium est excellentius, h. e. quo major quò acutius cogitandi est celeritas; consequitur tamen, ut explicationem habeat id, quod experientia docet, majorem gradum memoriae & ingenii per se fraudem facere posse iudicio. Nota est salutas in multos convenientis epitaphii: *Hic jacet vir multae memoriae, expectans iudicium.*

Vis intelligentiae & iudicii, sicut ipse animus Latinis quoque *Cor* dicebatur; inde *vecors* (*), *excors* pro *stupido*: inde Seneca prooem. L. 5. controuv. *Musa*, inquit, *Rhetor multum habuit ingenii, nihil cordis*. Ceterum minus faepe videas, homines cum promptitudine ingeniosos, dicaces, facetos, quorum cogitationes volaticae & fluentiores sunt, eosdem esse perspicacissimos & delectari subtilitatibus philosophicis, distinctionibus aut abstractionibus metaphysicis, similes fere oculis, qui nimium se circumferentes eo minus distincte perspiciunt, quo minus sibi indulgent temporis ad figendos se in unam rem & aliam post aliam, aut in compensationem mobilitatis suae singulariter prompti

(*) Subit hic obiter monere, videri antiquissimis Latinis Adjectivum fuisse cum suis legitimis gradibus, *peus*, *peior*, *peissimus*, atque inde adverbium *peè*, i. e. *male*; hoc vero *peus* & *pee* illud ipsum esse, quod habemus in compositione verbi *pejero*, ut id sit, q. d. *male juro*: porro illud *peè* abiisse partim, propter convenientiam cum notiori praepositione, in *per*, ut in *perjurium*, *perfidia*, *perfidus*, partim, propter cognationem literarum labialium, in *ve*, ut in *vecors*, *Vejois*, *vesanus*, *vegrandis*. Et ecce *vegrande*, quod Nonius ex Lucilio vult interpretari *valde grande*, *Festus* omnino interpretatur *male grande*, sicut certe *vesanum* non aliter à quoquam explicatur, quam per *malesanum*, nec *Vejois* aliter, quam ita, ut intelligatur *malus Iupiter*. Itaque *vecors* erit, quasi dicas, *mali iudicii aut malae intelligentiae*. Haec adjungo, ut usus ejus vocabuli sit liquidior.

prompti esse debent ad nervos cum iis, quae eò pertinent, raptim tendendos, laxandos, conformandos, seque rei objectae raptim recte obvertendos.

§. 420. Indidem consequitur, ut quoque major gradus iudicii per se fraudem facere ingenio possit. Satis enim perspicacibus animis negotii est in ea provisione & cautione, ut circumspiciantur eae simul perspicendae rationes, sine quarum ponderum examinatione summa rationum in ea re, quae agitur, aestimari non potest. Quare summos philosophos & subtilissimarum rerum scrutatores minus saepe videas ingeniosos Poëtas, dicaces, facetos, fere forte velut oculos, qui ob ipsam eam causam, quod nimis in definitas res riguerunt, non sentire ea possunt, quae in se ex obliquo incidunt, nedum ea, quae à tergo fiunt. Quin e contrario hi saepius ad prudentiam & sagacitatem vitae civilis similiter fere coecutiunt, ut oculi, qui, ex nimia in certas res defixione perstricti, ad omnia alia languere coeperunt, exemplo Marini cujusdam Neapolitani, qui ita commentationibus suis defixus & μεταωρότερος fuisse dicitur, ut aliquando illapsa in pedem pruna prius penetrato calceo notabile vulnus inureret, quam ipse vel minimo sensu id sentiret: aut forte veriori exemplo Grotii, cujus certe ad negotia publica necessarium ingenium sufflaminavit

vis perspicacis iudicii & acrior defixio in studia privata.

§. 421. Ex superioribus apparet, quamvis ingenium & iudicium, si ad maiorem gradum tendunt, per se alterum alteri officere possint, tamen ingenium verum non posse existere sine ullo gradu iudicii, nec iudicium sine ullo gradu ingenii: amplitudinem vero animi atque intelligentiae postulare majores gradus utriusque harum facultatum ingenii & iudicii. Quare etiam utrumque Cicero in Oratore requirit: de Orat. l. 1. *Et animi, inquit, atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui ad excogitandum acuti, & ad explicandum ornandumque sint uberes, & ad memoriam firmi atque diuturni.*

§. 422. Insignis gradus naturalis ingenii pariter & iudicii, conjunctus cum indole acquabilium & adversus vim iudicii non contumacium adfectuum, nominatur *animi eumathia*, & est ejus ad bonestates quasvis humanasque disciplinas docilitas.

§. 423. In memoria, ingenio & iudicio maximae partes sunt naturae, h. e. habitus illius, qui animo à Deo nascenti datus est. Quemadmodum vero natura incredibilem vim exercet ad dispensationis bonorum suorum varietatem, atque modum fortis communiorem aliquando mirifice eludit, ita, quamvis iudicium

cium & ingenium inter sese officiant & sufflamment, non defunt animi, in quibus utrumque tam ingenium quam iudicium videntur habere numeros perfectionis humanae omnes. Iul. Caes. Scaliger vir magnus & acutus prodigiosam dicitur habuisse vim memoriae. Erasmus vir divini ingenii & iudicii dicitur Terentium & Horatium ad verbum tenuisse memoria. Nec sane perspicacissimo Literatori Lipsio memoriae promptitudinem claudicavisse oportet, si vera est fabula, cum dicitur totum Tacitum cum ea confidentia ad verbum memoria tenuisse, ut pati voluerit sibi quenquam cum stricto gladio imminere, confossurum, si recitatio falleret.

CAPVT IV.

DE STUDIO PERFECTIONIS
COGNITIONVM.

Articulus I.

De studio distinctionis cognitionum.

§. 424. **D**istinctio cognitionum posita est in distinctione notionum. Porro distincta notio est notio cogitata cum sua nota. Notiones cogitare cum suis quasque notis est res perspicientiae. Conditio animi, substrata perspicientiae, dicitur *acumen*, in quo per se inest simul